

HET EMANCIPATIEPROCES VAN DE VLAAMSE DOVENGEMEENSCHAP: IDENTITEITSDYNAMIEKEN VANUIT EEN TRANSNATIONAAL PERSPECTIEF EN EEN VRAAG NAAR DE ERKENNING VAN DOVE KENNIS- EN LEERVORMEN

Goedele A.M. De Clerck¹

Abstract – A first anthropological study of identity dynamics in Flemish deaf role models illuminates the emancipation process of the Flemish deaf community. Since deaf empowerment in the Flemish context is intimately tied to transnational contact and the globalization of empowering discourses, trends in and parallels with identity dynamics in northwestern Europe are explored. In this literature review a three-stages model of emancipation comes to the fore. The situation of the Flemish case into this model provides insight into the phenomenon of deaf people’s awakening: the politicization of deaf identities that is currently going on in western deaf communities. Trends of emancipation are intimately tied to changes in policy. A broader use of sign language in realms of family, education, employment and larger society is needed for the Flemish deaf community to move into the next stage. The study also throws a light on the visual exchange of deaf emancipatory knowledge, which can be perceived as a deaf way of education, and on collective and transnational practices of citizenship. In working towards a broader use of sign language in Flanders, a dialogue and the involvement of the deaf community in decision-making is needed. Deaf experiences and ways of knowing and learning should be taken into account.

Inleiding

Zowel in de maatschappij, als in de wetenschap, is er een evolutie geweest van verschillende frameworks van waaruit doofheid kan worden begrepen. (zie Foster, 2003) Een medisch perspectief bekijkt dove mensen als individuen met een fysisch probleem (‘defect’) dat moet worden ‘genezen’. Dit perspectief legt de klemtoon op rehabilitatie, behandeling, herstel, en oriënteert zich naar horen en spreken. Sinds baanbrekend onderzoek in de jaren 1950 en 1960 de Amerikaanse gebarentaal erkende als een natuurlijke en volwaardige taal en sociale en culturele aspecten van doofheid beschreef, heeft zich vanaf de jaren 1970 een paradigmaverschuiving voorgedaan in deaf studies: antropologisch en sociologisch onderzoek heeft de ervaringen van dove mensen naar voren gebracht en rijke en verscheiden tradities, waarden, sociale en culturele patronen in

¹ Goedele A.M. De Clerck is als postdoctoraal onderzoeker (FWO) verbonden het aan Centrum voor Inter-culturele Communicatie en Interactie (CiCi) aan de Universiteit Gent. Ze publiceerde nationaal en internationaal rond emancipatie en identiteitsdynamieken in dovengemeenschappen, deaf epistemologies, en dovenonderwijs, en was visiting scholar aan Gallaudet University (Washington, D.C., USA) en Örebro University (Zweden).

dovengemeenschappen gedocumenteerd. Vanuit een perspectief van sociale constructie verschuift de klemtoon van de individuele dove persoon naar de interactie van dove mensen en de dovengemeenschap in de samenleving. Dove mensen ervaren barrières als de omgeving niet is aangepast aan hun linguïstische (gebarentaal) en culturele (dovencultuur) waarden. Een andere lijn in deaf studies heeft zich ontwikkeld vanuit een politiek en emancipatorisch perspectief en focust op machtsrelaties, onderdrukking en empowerment.

Deze bijdrage situeert zich binnen deze recente ontwikkelingen in deaf studies en bespreekt de ervaringen van leden van de Vlaamse dovengemeenschap. De bijdrage baseert zich op een eerste antropologisch doctoraatsonderzoek naar dovencultuur in Vlaanderen, uitgevoerd door een dove onderzoeker en is een herwerking van eerdere publicaties in het kader van het proefschrift. (De Clerck, 2007, 2009a, 2009b)²

De levensverhalen van cultureel dove mensen in Vlaanderen zijn grotendeels onzichtbaar gebleven, zowel voor het brede Vlaamse publiek, als voor het maatschappelijke en wetenschappelijke debat in Vlaanderen. Door levensverhalen te belichten van rolmodellen³ in de Vlaamse dovengemeenschap, wil deze bijdrage een brug slaan: de belevingswereld van cultureel dove personen in Vlaanderen toegankelijk maken voor een doof publiek en inzicht verschaffen in een perspectief dat voor een oraal/auditief georiënteerde maatschappij vaak te onbekend, te confronterend, te anders, ‘te doof’ is. De verhalen geven een beeld van de manier waarop de Vlaamse dovengemeenschap kijkt naar de wereld en de unieke visuele manier waarop kennis wordt overgedragen binnen de Vlaamse en globale dovengemeenschap. Verder komt ook de rol van transnationale netwerken in de ontwikkeling van een positieve dove identiteit en het emancipatieproces van de Vlaamse dovengemeenschap naar voren. Vanuit een cultureel perspectief toont deze antropologische studie hoe identiteitsclaims in de Vlaamse dovengemeenschap en een accentverschuiving van ‘handicap’ naar ‘culturele en linguïstische minderheid’ en recent ook naar ‘volwaardig burgerschap’, kunnen worden gezien als momenten in een emancipatiedynamiek.⁴ (zie ook De Clerck, 2009b)

Tegelijkertijd hoopt dit onderzoek een bijdrage te leveren tot de erkenning van ‘deaf epistemologies’ (De Clerck, 2010), van dove vormen van kennis en leren, in het bijzonder met betrekking tot recente explosieve trends. Statistieken voorspellen dat, in de volgende tien jaar, 80% van alle dove kinderen in Vlaanderen een cochleair implantaat zullen dragen, en dat 60-70% van alle dove kinderen naar het regulier onderwijs zullen gaan. (De Raeve & Loots, 2008) Deze recente ontwikkelingen, die gestuurd geweest

² Het artikel focust op emancipatieprocessen vanuit een interdisciplinair deaf studies perspectief. Onderwerpen van onderwijs, inclusie, technologie, burgerschap, worden aangeraakt vanuit het onderzoek op emancipatie. Hier wordt uitgebreid op ingegaan in De Clerck G. (in press). *‘Ik ben ook een mens’*. *Empowerment in de Vlaamse en globale dovengemeenschap*. Leuven: Acco.

³ Doven die binnen de Vlaamse dovengemeenschap worden gezien als “voorbeelden” of “leiders”, bijvoorbeeld door het promoten van dovencultuurretoriek, door “actief” te zijn (binnen de dovenclub of in advocacy naar de samenleving toe), door barrières te doorbreken, ...

⁴ Vanuit een cultureel doof perspectief zijn mensen met een handicap ook ‘horende’ mensen. Linguïstische en culturele identiteitsconstructies van leden van de dovengemeenschap zijn vergelijkbaar met die etnische en linguïstische minderheden. Anderzijds delen doven met mensen met een beperking een biologisch gegeven, en een advocacy voor toegankelijkheid en service (die dan kan worden ingevuld via gebarentaal). Afhankelijk van de context worden andere klemtonen gelegd, en die complexiteit is ook zichtbaar in het artikel. Voor een discussie van de verschillen en parallellen met de disability movement en ‘Disability Studies’, zie o.a. Foster (2003) en Ladd (2003).

zijn en worden vanuit de medische en industriële wereld en de overheid, zijn grotendeels verlopen zonder dialoog met de Vlaamse dovensamenleving en zonder rekening te houden met de kennis en ervaringen van leden van de Vlaamse dovensamenleving. Vanuit een cultureel doof perspectief worden vraagtekens geplaatst bij de ‘normalisatie’ van dove kinderen die op een zeer korte tijd vanzelfsprekend is geworden. (zie Blume, 2010)

1. De Vlaamse Dovensamenleving: ontstaan, ontwikkeling en strijd

In een eerste historisch onderzoek naar het ontstaan van de Vlaamse dovensamenleving, werpen Raemdonck & Scheiris (2007) een licht op de periode tussen het einde van de 19de en het begin van de 20ste eeuw. Zoals verder in dit artikel zal duidelijk worden, zijn er veel parallellen tussen het identiteitsdiscours en de weerstand van de dovensamenleving in die periode en de huidige identiteitsdynamieken in de Vlaamse dovensamenleving.⁵

Zoals in de meeste westerse landen, zijn de ontwikkelingen van de Vlaamse dovensamenleving nauw verbonden aan evoluties in het onderwijs. De eerste dovenscholen in Vlaanderen werden opgericht in de eerste helft van de 19de eeuw. Dove kinderen kwamen hierdoor in contact met dove leeftijdsgenoten en gebarentaal, en dit waren de zaadjes voor de ontwikkeling van de Vlaamse dovensamenleving in de tweede helft van de 19de eeuw. In die periode haalden Vlaamse leerkrachten hun kennis van beroemde dovenscholen in Frankrijk (Parijs, Abbé de L’Epée) en Nederland (Groningen) en kregen dove kinderen onderwijs via gebarentaal. Na hun afstuderen, konden dove volwassenen elkaar verder blijven ontmoeten in dovenclubs, die ook een vorm van sociale zekerheid boden en de intellectuele en morele ontwikkeling van hun leden stimuleerden. Tijdens die periode ontwikkelde zich voor het eerst een cultureel identiteitsdiscours waarbij gebarentaal centraal stond en dat sterk was geïnspireerd door de Abbé de l’Epée, de oprichter van de eerste dovenschool in Parijs. Er werden banketten georganiseerd om de man te vieren die dove kinderen uit hun isolement had gehaald en licht had gebracht in de duisternis.

Waar het oorspronkelijke dovenonderwijs voornamelijk geïnspireerd was door tewerkstelling en respectabele burgernormen, ging het dovenonderwijs zich naar het einde van de tweede helft van de 19de eeuw, parallel met de industrialisatie en evolutietheorie, ook oriënteren naar het kunnen functioneren in een werkomgeving met gesproken taal. Normalisatie werd de norm en liplezen en spraaktraining werden opgenomen in het onderwijscurriculum om zo de integratie van dove mensen in de samenleving te bevorderen. Dit betekende ook het einde van gebarentaal als instructiemedium: veel scholen verbooden gebarentaal en ontsloegen dove leerkrachten.

Rond de eeuwwisseling bood de dovensamenleving actief weerstand aan deze oralistische ontwikkelingen. Ze deed dit niet alleen door gebarentaal te blijven gebruiken in het dagelijkse leven, maar ook door deel te nemen aan internationale conferenties en gebarentaal te verdedigen. Dove volwassenen benadrukten sterk dat ze zelfstandig konden

⁵ Voor dit overzicht, zie ook De Clerck (2009b).

leven en moesten worden betrokken bij het dovenonderwijs. Naar Frans en Amerikaans voorbeeld organiseerden doven zich in 1901 in een nationale dovenfederatie. De enge focus van het oralisme wekte ernstige bezorgdheid van dove leiders die zich verzetten tegen de beperkte kennisoverdracht binnen oraal onderwijs, het functioneel analfabetisme van dove schoolverlaters en het sociaal isolement van dove mensen. Dove leiders ijverden voor het gebruik van gebarentaal en de gecombineerde methode van de l'Épée voor instructie, voor dove leerkrachten in het onderwijs en voor meer keuzes in de beroepsopleiding.

Ideologische en linguïstische tegenstellingen binnen het leiderschap van de nationale dovenfederatie, financiële tekorten en conflicten, leidden tot het uiteenvallen van de federatie in 1909. Na de eerste wereldoorlog organiseerde de gemeenschap zich in een nationale sportorganisatie; in 1936 richtten geestelijken dan een nieuwe nationale federatie op. Ondanks het ontbreken van een sterke organisatie en continuïteit, was de initiële weerstand van de dovengemeenschap zinvol: de gemeenschap was intern sterker geworden en bleef voortbestaan.

Deze lange orale periode heeft een zware impact gehad op de Vlaamse dovengemeenschap. Ter bescherming trok de gemeenschap zich terug binnen haar eigen rangen en sloot ze zich af van de maatschappij. Het was wachten op een gunstige tijdsgeest en politieke aandacht voor minderheidsgroepen, die er pas kwam in de jaren 1960. Ondertussen was onder de zware onderdrukking van de gemeenschap en haar linguïstische en culturele waarden, het positieve identiteitsdiscours verdwenen. Schaamte voor het gebruik van gebarentaal in het openbaar, een laag zelfbeeld, en een dominantie van de dovengemeenschap door horende personen waren in de plaats gekomen (zie ook verder in de volgende paragraaf).

Onder invloed van buitenlandse trends, kwam in de jaren '70 de kritiek op het dovenonderwijs en de verdediging van gebarentaal weer op de agenda. Een groep dove leiders reageerde sterk tegen het paternalisme. Dit discours bereikte echter niet de bredere gemeenschap. Dit zal wel het geval zijn bij de emancipatiebeweging die zich op het einde van de jaren '80 inzet (zie verder).

In lijn met het federalisme, splitste de nationale dovenfederatie zich in 1979. Sindsdien worden de Vlaamse en Waalse dovengemeenschappen vertegenwoordigd door afzonderlijke federaties. Dit heeft de interactie van dove mensen beïnvloed, en bijgevolg zijn ook de gebarentalen uit elkaar gegroeid. De Vlaamse dovengemeenschap gebruikt de Vlaamse Gebarentaal (VGT); in Wallonië wordt de Frans-Belgische Gebarentaal (Langages des Signes de Belgique Francophone, LSFB) gebruikt. (Van Mulders, 2005) Volgens een eerste en niet representatieve studie zijn er 4500 dove gebarentaalgebruikers in Vlaanderen. (Loots e.a., 2003) In 2006 kreeg de Vlaamse Gebarentaal culturele erkenning, gestimuleerd door onderzoek naar de Vlaamse Gebarentaal en de emancipatiebeweging van de Vlaamse dovengemeenschap.

Onder invloed van eerdere internationale ontwikkelingen van totale communicatie, een stroming die vindt dat doven moeten kunnen gebruik maken van alle vormen van communicatie in interactie met horenden, keerden in 1979 ook in een Vlaamse dovenschool gebaren terug naar de onderwijscontext. (Boonen et al., 2004)⁶ Dit gebeurde in de vorm van Nederlands met Gebaren: een gebarensysteem waarbij de grammatica wordt gevolgd van het Nederlands (eerder dan die van de Vlaamse Gebarentaal) en het gesproken Nederlands wordt gecombineerd met gebaren. In de jaren '80 bewogen internatio-

nale tendensen zich in de richting van tweetalig onderwijs, maar in Vlaanderen was het wachten tot de jaren '90 vooraleer dovenscholen begonnen te experimenteren met Vlaamse Gebarentaal in het onderwijs. Het was pas in 1998 dat de eerste, en nog steeds enige dovenschool, in het lager onderwijs officieel evolueerde naar een tweetalig onderwijsprogramma. Op dit moment hanteren de meeste Vlaamse dovenscholen nog altijd een differentiërende/totale communicatievisie met een eentalige oraal/aurale stroom en een manuele stroom, gericht op geïntegreerd onderwijs en integratie in de maatschappij. (De Meulder, 2005) Hoewel er een opening is naar gebarentaal en dovencultuur, verkiezen dovenscholen om hun oriëntatie te behouden. Rymen et al. (2001) vonden dat de meeste onderwijsverstrekkers onvoldoende geïnformeerd waren en verkeerde opvattingen hadden over tweetalig onderwijs. Een andere verklaring kan worden gevonden in de plotse en explosieve trend van het geïntegreerd onderwijs en cochleaire implantatie. De Raeve & Loots (2008) voorspellen dat in de volgende tien jaar 60-70% van de dove kinderen geïntegreerd onderwijs zal volgen en 80% een cochleair implantaat zal hebben.

Een beperkt aantal tolkuren, sociaal isolement, een gebrek aan professionele training en professionalisme van onderwijstolken zijn barrières die dove studenten ondervinden in het gewoon onderwijs. (De Weerd, 2003) De kansen om in contact te komen met de Vlaamse Gebarentaal, dove leeftijdsgenoten en dove rolmodellen variëren sterk, maar maken geen deel uit van het curriculum van dove kinderen in het gewoon onderwijs en zijn in het algemeen beperkt. Een recent kwalitatief onderzoek met 12 dove leerlingen in het geïntegreerd secundair onderwijs in Vlaanderen (Smessaert, 2009) vond een zeer lage graad van welbevinden en concludeert daaruit dat de onderwijskwaliteit niet voldoet. De aanwezigheid van een tolk en van andere dove leerlingen binnen dezelfde school worden aangehaald als positieve factoren. Dove leerlingen identificeren zich eerder als lid van een dove peer groep binnen de school dan als lid van de groep van horende klasgenoten. De communicatiekloof tussen dove leerlingen en de schoolomgeving is zo groot dat er amper participatie is; uitzondering is wanneer er een tolk aanwezig is, maar dat is meestal slechts het geval voor een vierde van de lestijd. De leerlingen zien een vorm van dovenonderwijs als ideaal; eventueel zou dit mogelijk kunnen zijn door een dovenschool in Vlaanderen voor alle dove leerlingen.

De Federatie van Vlaamse Dovenorganisaties (Fevlado) stelt dat dove kinderen binnen de dovensamenleving worden gezien als normale kinderen en dat het opereren van 'gezonde kinderen' voor cochleaire implantatie ethische vragen oproept, vooral omdat er een consensus werd gevormd rond cochleaire implantatie zonder diepgaande studies naar de effecten van implantatie op de linguïstische, cognitieve en sociaal-emotionele ontwikkeling van dove kinderen (zie ook Blume, 2010). Fevlado ijvert voor een vrije keuze en informed consent waarbij ouders correcte, volledige en gebalanceerde informatie kunnen verwerven, voor een tweetalige identiteit als voorwaarde voor een positieve sociaal-emotioneel welbevinden, en voor bilinguaal-bicultureel onderwijs. Daarvoor is een financieel evenwichtig overheidsbeleid nodig. Daarnaast wordt ook een gewijzigde mediaberichtgeving gevraagd, waarbij evenveel aandacht is voor succesverha-

⁶ Voor een discussie en overzicht van onderwijsontwikkelingen, zie De Clerck (2009a).
Voor een discussie rond dove en slechthorende studenten in het hoger onderwijs, zie De Clerck G. (2010), *Gelijke onderwijskansen aan de UGent. Actieplan voor dove en slechthorende studenten*, Consultancy-rapport.

len van dove volwassenen en kinderen zonder cochleair implantaat (“Mijn kind is doof”).

Deze nieuwe tendensen vereisen kennis en expertise. Dit vraagt ook om meer doofgeleid en -gecenterd onderzoek aan Vlaamse universiteiten en samenwerking en informatie-uitwisseling met buitenlandse universiteiten. Opleidingen van leerkrachten van dove kinderen verwijzen hun leerkrachten in opleiding door naar dovenscholen om ‘al doende’ gespecialiseerde competenties en vaardigheden te verwerven. Dovenscholen verwijzen op hun beurt personeel door naar een bachelor-na-bacheloropleiding Buitengewoon Onderwijs waar de doelgroep van dove leerlingen slechts beperkt aan bod komt. Dit is een vicieuze cirkel die resulteert in een gebrek aan adequate training van leerkrachten van dove kinderen. Een gespecialiseerd programma voor leerkrachten van dove kinderen en een gespecialiseerde opleiding voor G.On.-leerkrachten die werken met dove kinderen is nodig. Verder onderzoek naar het ‘clusteren’ van dove leerlingen in reguliere scholen en klassen kan naar voren brengen op welke manier deze praktijk beter kan ingevuld worden zodat tegemoet wordt gekomen aan de noden van dove leerlingen. Het Vlaamse ministerie van onderwijs zou het dovenonderwijs hoog op de agenda moeten plaatsen en de noodzakelijke middelen moeten beschikbaar maken.

2. **Etnografisch onderzoek met Vlaamse dove rolmodellen: verhalen van ontwaken**

In etnografische interviews, uitgevoerd tussen 2003 en 2008, reflecteren Vlaamse dove rolmodellen rond sleutelmomenten in hun leven met betrekking tot empowerment, identiteit en handelen.⁷

“Toen nam ik deel aan een training in (Noord-Europa): dat telt voor mij! ... Daar werd ik echt wakker! ... Ik zat in een groep van internationale doven en de meeste ouders hebben gebarentaal geleerd en gebruikt. Eindelijk kon ik alle aspecten van het leven ervaren en mezelf leren kennen. Dat krikte mijn zelfvertrouwen op. Veel dove gebarentaalgebruikers zijn rolmodellen geworden: ze leven zelfstandig en ontwikkelen al hun mogelijkheden.

Ik denk dat alle dove kinderen zouden moeten ondergedompeld worden in dovencultuur. Als ze dan vragen hebben over hun leven, hun bestaan, kunnen ze direct antwoorden vinden. Ze moeten niet wachten tot ze ouder zijn en hun orale vaardigheden hebben ontwikkeld. Dove kinderen hebben hun identiteit nodig als wortels om te groeien, te ontwikkelen. Het doel is niet dat we apart gaan leven, maar het tegenovergestelde: samenleven met horende mensen.”

Dit citaat beschrijft het recente ontwaken van Xander, een jonge Vlaamse dove persoon. Metaforen als het groeien en bloeien van een bloem komen voor in de verhalen van

⁷ Het onderzoek omvat interviews met 24 dove rolmodellen die een diverse sample vormen qua leeftijd, onderwijsachtergrond, communicatie, gender enz. De onderzoeksparticipanten hebben zelf beslist om zich te identificeren of om een pseudoniem te gebruiken. Dit onderzoek werd eerder gepubliceerd in *Volkskunde* (De Clerck, 2009b); zie ook De Clerck (2007) voor verdere informatie rond opzet en methode van het onderzoek.

Vlaamse doven (zie ook De Clerck, 2007) en verwijzen naar gebarentaal en collectieve identiteitsconcepten die vitaal zijn voor het overleven van de gemeenschap. Ze verwijzen ook naar de “wijsheid van de dovengemeenschap” (Jokinen, 2000) en haar visuele verteltraditie.

In welk perspectief kunnen we het claimen van een dove identiteit en cultuur bekijken? Op welke manier vormen Vlaamse doven positieve dove identiteiten? Hoe kunnen we de transnationale verbondenheid van doven begrijpen? Hoe situeert het emancipatieproces van de Vlaamse dovengemeenschap zich tegenover emancipatieprocessen in landen waar, volgens het perspectief van Vlaamse doven en in vergelijking met de Vlaamse context, dove mensen een meer gelijkwaardige positie hebben verworven? Op deze vragen biedt het onderzoek een antwoord.

In de levensverhalen van Vlaamse dove rolmodellen is hun ontwaken een keerpunt, het verdeelt de levensloop in een ‘voor’ en ‘na’: een periode van slapen en van wakker zijn. Bij dit proces van ontwaken hoort een ‘cirkel van deaf empowerment’ (De Clerck, 2007): doven geven actief emancipatorische kennis door aan de peer group en aan de horende wereld en geven vorm aan een meer inclusieve, gelijkwaardige en interculturele samenleving, wat op zijn beurt empowerend is (zowel voor de persoon die het doorgeeft als voor de doelgroep).

2.1. Slapen

Via de metafoor ‘slapen’ verwijzen doven naar een periode waarin ze zich aanpassen aan de socialiteit van gesproken taal en hun ondergeschikte positie in de maatschappij. Freire (2005) spreekt van een ‘ondergedompeld bewustzijn’: onderdrukte mensen worden niet aangemoedigd en zijn niet uitgerust om een antwoord te bieden aan de concrete dagelijkse realiteit. Een socialiteit van gebarentaal is beperkt tot een aantal ‘dove plaatsen’ zoals de speelplaatsen en slaapzalen van scholen, dovenclubs en dove families. In de interviews herinneren Vlaamse doven van verschillende leeftijden zich ooit te zijn gestraft voor het gebruik van gebarentaal in de klas. Ze mochten ook geen gebarentaal gebruiken in de publieke ruimte. Er was soms weerstand, maar het was niet mogelijk om openlijk in te gaan tegen het dominante discours. Het gebrek aan informatie over de buitenwereld maakt dat sommige oudere rolmodellen de school vergelijken met een gevangenis.

Daarnaast zijn er ook heel warme gevoelens en worden er uitgebreid herinneringen opgehaald aan spelletjes, kattenkwaad, en vooral aan de sociale interactie, het vertellen van verhalen en het sporten met andere doven. In de culturele identiteit van dove mensen wordt het kernconcept van gebarentaal verstrekt door de groepsoriëntatie. (zie ook Mindess, 1999) Voor dove rolmodellen die opgroeiden op de dovenschool was na het afstuderen van de dovenschool de overgang naar de horende wereld, zonder gebarentaal en zonder andere doven, vaak zeer moeilijk. Joris vertelt:

“Ik miste de dovenschool en wilde terug. Maar ik moest natuurlijk mijn werk verder doen. Ik lag te woelen in bed omdat ik de school miste. Ik verlangde ernaar om af te spreken met dove mensen om bijeen te komen en te praten. Oh, dit was echt moeilijk. Dat duurde 10-15 jaar en toen ebde dat gevoel geleidelijk aan weg. Ik droomde ook vaak over de dovenschool. ... Echt, werk was een

groot verschil met het leven op de dovenschool. Iedereen spreekt. Ik moest schrijven, ik had een communicatieprobleem.”

Dove mensen hadden op school of in de thuisomgeving niet geleerd om te gaan met de socialiteit van gesproken taal in de maatschappij. In de periode van Joris' ervaringen, voor de jaren '80, was het concept van een tolk Vlaamse Gebarentaal nog niet bekend en hadden dove mensen op de werkvloer geen tolk ter beschikking. Het medische perspectief op doofheid en bijbehorende etiketten werden geïnternaliseerd en dove mensen beschouwden zichzelf als personen met een handicap of een 'communicatieprobleem'. Tot aan het begin van de jaren 1990 waren er in Vlaanderen geen mogelijkheden voor Vlaamse doven om in contact te komen met emancipatorische discours en alternatieve levenstrajecten. Oraal onderwijs had geleid tot functioneel alfabetisme bij dove schoolverlaters en een zeer beperkte kennis van de wereld. (Broeckeaert e.a., 1994; Van Herreweghe, 1995) Tot 1992 was het televisiejournaal niet ondertiteld en dus niet toegankelijk voor doven (D'Hoore e.a., 1998), dovenclubs en de dovenfederatie werden voornamelijk geleid door horende mensen en in het dovenonderwijs was geen plaats voor dove leerkrachten en onderwijs van gebarentaal, dovengeschiedenis of dovencultuur. Het culturele discours waarmee doven zich identificeerden aan het einde van de 19de eeuw, leek door decennialange onderdrukking volledig verdwenen. Filip, een Vlaamse dove leider, legt uit dat dovencultuurretoriek niet werd overgedragen in dove families:

“Ja, mijn ouders zijn doof en toen ik een kind was, werd er nooit iets gezegd over wat het betekent om doof te zijn, over wie je bent als dove persoon, een dove identiteit, doofbewustzijn. Echt niets. Daar werd nooit iets over gezegd, nooit. Ik wist: doofheid dat is een handicap, dat is zo.”

Hoewel dove mensen onderling gebarentaal gebruikten, werd ook over gebarentaalgebruik niet gediscussieerd of nagedacht. Danny, een jonge persoon en lid van een dove familie, vertelt dat dove mensen in Vlaanderen, voordat linguïstisch onderzoek beschikbaar werd in het midden van de jaren '90, ervan overtuigd waren dat Nederlands beter was en Vlaamse Gebarentaal minderwaardig. Toen hij in het begin van de jaren 2000 in de lerarenopleiding werd gedwongen om tijdens een stage in dovenscholen les te geven aan dove leerlingen in Nederlands met Gebaren, weigerde hij. Maar hij beschikte niet over de argumenten om de superioriteit van gesproken taal in vraag te stellen en moest dus het schoolreglement volgen.

Pease (2002) stelt dat dominante structuren de discours bepalen en alternatieve vormen van kennis onderwerpen. De beperkte toegang tot informatie moet worden verbonden met het lage onderwijsniveau op dovenscholen, iets waar alle doven in het onderzoek over klagen. Beperkingen in studiekeuze en in opties voor levenstrajecten veroorzaken frustratie. Een andere oorzaak van frustratie ligt bij het paternalisme en het "niet-kunnen-syndroom" (Jankowski, 1997). Charlotte, een jonge dove vrouw, vertelt over de confrontatie met negatief advies en betutteling:

“De andere (dove) leerlingen waren op een lager niveau en ik stak de hele tijd mijn vinger op: ‘Ik ben klaar!’ Mijn klasgenoten werkten trager, hadden het moeilijk en begrepen het niet. De leerkracht zei: ‘Je moet geduld hebben’. ... Toen ik 12-13 jaar was, dacht ik: Ik kan me hier niet aan aanpassen, ik wil naar een andere klas. Maar ik mocht niet naar een andere klas omdat dat een gebarenklas was. Ik denk dat dat jammer is, want, als onderwijs aangepast is aan wat je nodig hebt, dan kan je echt vooruitgang

boeken. Voor mij was het al te laat. Dat is ook waarom ik een achterstand heb verworven in begrijpend lezen. ... (Dus ging ik naar een andere dovenschool). Dan, toen ik 16 was, wilde ik naar een gewone school en ze zeiden: 'Nee, je kunt dat niet.' We moesten examens afleggen van het vierde jaar middelbaar onderwijs. Als we slaagden, dan konden we naar het regulier onderwijs; als we faalden, moesten we gaan werken. Maar ik had een sterke wil: Nee, ik wil niet gaan werken!"

Vanaf eind de jaren '70 beginnen dove leerlingen naar het regulier onderwijs te gaan. In vergelijking met diegenen die naar dovenscholen gingen, biedt het geïntegreerd onderwijs zeker meer mogelijkheden, vooral voor leerlingen die oraal vaardig zijn. Tegelijkertijd is er gevaar voor isolement door beperkte communicatie met klasgenoten en een gebrek aan mogelijkheden om gebarentaal te verwerven en in contact te komen met andere dove leerlingen. Het voortdurend moeten voldoen aan de standaarden van de maatschappij leidt soms tot zelfvervreemding. (zie ook Freire, 2005) Dat is ook wat er gebeurde bij Xander, die uiteindelijk opgaf en zijn zelfvertrouwen verloor:

"Mijn familie vertelde me dat ik een diploma moest hebben en daarvoor moest aanvaarden dat ik in de horende wereld leefde. Dus ik aanvaardde min of meer mijn hoorapparaten, audiologie... spraak. Allemaal voor mijn diploma! Maar ik studeerde enkel af om dan weer geconfronteerd te worden met nieuwe barrières op de werkvloer."

Vanuit een doof cultureel perspectief werden deze ervaringen door dove leiders beschreven als culturele genocide of "identiteitserosie" (Ladd, 1999, 2003). Volgens Margalit (1998) worden individuen structureel vernederd als hun zelfrespect voortdurend wordt geschonden door het gedrag of de levensomstandigheden in de samenleving. Hierdoor kunnen ze niet volledig 'bloeien' of zich ontplooiën in een waardige samenleving.

2.2. *Ontwaken*

Vanaf het einde van de jaren '80 en het begin van de jaren '90 ontwaken Vlaamse dove rolmodellen uit hun slaap. Dit gebeurt in het begin voornamelijk via buitenlandse contacten. In 1990 organiseerde de Federatie van Vlaamse Dovenorganisaties (Fevlado) de 'kadercursus', een doofbewustzijns cursus voor bestuursleden van dovenclubs. Als onderdeel van de cursus, werden studiebezoeken georganiseerd aan Denemarken (1992), Nederland (1993), de Verenigde Staten (1994) en het Verenigd Koninkrijk (1994). In Denemarken en Nederland ontving de groep o.a. informatie over de nationale dovenfederatie, de organisatie van ouders van dove kinderen, gebarentaal cursussen en diensten voor doven. In Denemarken leerden Vlaamse doven ook over bilinguaal onderwijs, het perspectief van doven als linguïstische minderheid en hoe dove mensen zelf hun organisatie kunnen runnen en kunnen deelnemen aan de besluitvorming. In de Verenigde Staten volgde de groep een week training aan Gallaudet University, de enige dovenuniversiteit ter wereld in Washington D.C. Daarin zaten ook ontmoetingen met de dove rector van de universiteit, I. King Jordan, en de dove professor en toenmalig voorzitter van de World Federation of the Deaf, Yker Andersson. Daarnaast waren er bezoeken aan de bibliotheek en archieven, de Kendall Demonstration Elementary School, en de Model Secondary School for the Deaf. Vlaamse doven waren onder de indruk van het gebruik van gebarentaal op de campus en in alle klassen en voelden zich gesterkt in hun overtuiging van bilinguaal onderwijs. Aan het 'Centre for Deaf Studies' in Bristol kreeg

de groep een korte training voor dove gebarentaalleerkrachten. Hier verwierven Vlaamse doven argumenten voor het gebruik van de Vlaamse Gebarentaal in dovenscholen (in plaats van Nederlands met Gebaren).

Tijdens haar schoolperiode protesteerde Diane tegen het watervalstelsel dat dove kinderen oriënteerde volgens integratie (of eerder assimilatie) in de maatschappij: een groep slechthorende kinderen, een groep kinderen met goede orale vaardigheden en een groep dove kinderen die moeilijk konden spreken en dus gebarentaal nodig hadden. Diane had opgemerkt dat het onderwijsniveau in de orale groep hoger was en wilde niet opzij geschoven worden in de gebarengroep. Ze had echter niet de kennis om dit goed te communiceren. Pas vele jaren later verwerft ze via discussie, vragen en antwoorden in gebarentaal, de kennis en het discours dat haar toelaat om het verleden te reconstrueren en te reageren tegen onderdrukking:

“Daarvoor was ik gefrustreerd. Ik dacht enkel aan het feit dat ik niet kon spreken. Ik wist dat ik een vaardige gebarentaalgebruiker was, maar ik kon niet spreken. En ik zei: ‘Ik kan lezen, en dit en dat,’ maar ze wilden niet dat ik las, ze wilden dat ik oraal communiceerde en goed kon spreken. Ze hadden enkel aandacht voor doven die verstaanbaar konden praten; andere doven werden beschouwd als minder intelligent.

Dankzij de lessen van X (Vlaamse Gebarentaalonderzoeker), niet op een dag, maar op een jaar, veranderde ik en dat was gedaan, open, afgesloten. Ik gebruikte mijn stem niet meer: ik gebaarde. Gebarentaal is een volwaardige taal, vroeger wisten we dat niet. (Ook was er) Bristol! Daar werd ik wakker! Dat is het bewijs! Ik zag de hele context heel duidelijk. (...) X (Britse Gebarentaalonderzoeker) kwam ook naar hier om les te geven over onderwijs. Hij zei: ‘Nederlands met Gebaren, dat is onmogelijk, het is beter om gebarentaal te gebruiken.’ Ik dacht: Ja, natuurlijk, juist! Daar in Bristol werd ik me meer bewust van gebarentaal en werd ik trotser.”

Toen dit citaat haar voor akkoord werd voorgelegd, merkte Diane op dat de linguïstische onderdrukking zware littekens heeft nagelaten op het zelfvertrouwen van dove mensen. Volgens de theorie van Pease (2002) is de vraag naar empowerment een vraag naar alternatieve praktijken en vormen van kennis. Het ontwaken van dove mensen is een ervaring waarbij ondergeschikte dove kennisvormen zoals gebarentaalgebruik en culturele tradities in opstand komen. Discours rond gebarentaal, dovencultuur en de capaciteiten van doven counteren de dominante socialiteit van gesproken taal en de bijbehorende (medische) verhalen en labels. Contact met emancipatorische discours en levenstrajecten leidt tot een bewustzijnsproces (zie ook Freire, 2005) en tot transitie in identiteitsdynamieken.

Zoals Diane vertelt, had ze voordien veel vragen en zag ze ook de tegenstellingen in het systeem. Haar ‘onderdrukte dove kennisvormen’ vertelden haar dat er iets fout was. Maar het was niet mogelijk om zelf argumenten te vinden. Paternalisme en oralisme blokkeerden elke vorm van informatie waarbinnen doven worden gezien als een etnolinguïstische minderheid en doven hadden geen toegang tot algemene maatschappelijke ontwikkelingen en emancipatiebewegingen van andere minderheidsgroepen. Het was wachten op het contact met internationale doven om deze retoriek te verwerven, kennis te maken met alternatieve levenstrajecten en empowerment te ervaren. Tegenover een

onderwijsvorm waarin kennis gedeponereerd wordt in passieve leerlingen, staat kritisch denken, dialoog, vragen, antwoorden, discussie. (Freire, 2005) Vanuit de concrete realiteit van het Vlaamse dagelijkse leven, en de confrontatie met betere levensomstandigheden in “dove droomwerelden”, wekt dialoog Vlaamse doven uit hun slaap. Jerry reflecteert over dit proces, dat hij ervoer toen hij empowerde internationale doven ontmoette in Denemarken en Gallaudet:

“Toen was er de studiereis naar Denemarken. De eerste dag van ons verblijf gingen mijn ogen al verschillende keren open. Het was al genoeg voor mij. Het was te veel... Daarna, organiseerde X een andere studiereis naar Gallaudet. Dat was een 5-daagse reis, een week. Ik ging mee. Toen begon ik te voelen: “Oh, eigenlijk heb ik zoveel jaren verloren.” Dan is het allemaal begonnen.

Terug in Vlaanderen, was ik echt actief. Ik was echt sterk. Ik was veranderd. Toen werd ik echt actief. ... Ook, dat zal ik nooit vergeten: ik was op huwelijksreis in het zuiden van Frankrijk. Ik was jong en we waren net getrouwd. En toen waren er twee mensen: “Zijn jullie ook doof?” “Ja, we zijn ook doof.” Deze mensen waren Amerikaanse joden. Dat was een verstandige man. Erg interessant. De dingen die hij vertelde! Hij gebarde heel relaxt. En ik keek en keek... met mijn mond open. ‘s Nachts, in bed, kon ik niet slapen. Dat draaide rond in mijn hoofd. Oh, dat was zo een interessante man! Er zijn doven die dat kunnen doen! Die man is een interessante dove man! Dat is mogelijk! Ik wilde mijzelf ook veranderen in een interessante man, dat moest. Door deze mensen die ik ontmoette, altijd door deze ontmoetingen. En dan daarna dacht ik na en realiseerde ik me: “Ik kan dat ook!” De school had me dat nooit getoond: ik kan dat ook. ...

We hadden directe communicatie, oogcontact en op een uur tijd nam ik zoveel informatie op. ... En dan op de dovenschool, deed ik er zo lang over. Door gebaren begreep ik alles snel, en ik liet het allemaal komen, absorbeerde het allemaal.”

Een concept van een positieve dove identiteit was in Vlaanderen toen niet aanwezig en via gemeenschappelijke transnationale ervaringen van doofheid in een horende wereld en een gemeenschappelijke taal, verbonden Vlaamse doven zich gemakkelijk met ‘sterke’ buitenlandse doven. Deze visuele informatieoverdracht kan worden beschouwd als een ‘dove onderwijsvorm’, die het gebrek aan informatie over gebarentaal en dovencultuur in het onderwijs compenseert. (De Clerck, 2007)

Vanaf het midden van de jaren 1990 is er in Vlaanderen meer informatie beschikbaar, o.a. door de verhalen van de eerste groep ontwaakte doven en hun activisme, de organisatie van cursussen Vlaamse Gebarentaal (VGT) en dovencultuur, onderzoek naar de Vlaamse Gebarentaal en dovencultuur en het opzetten van tweetalig onderwijs. Tegelijkertijd gaan jonge doven zoals Xander rond de millenniumwisseling meer participeren aan transnationale activiteiten, zoals Europese jeugdkampen, leiderschapstrainingen en deaf studies-programma's.

Hoewel het onderwijslandschap is veranderd en in Vlaanderen al meer informatie beschikbaar is, wordt de Vlaamse context nog steeds als beperkend ervaren en worden ook in de jaren 2000 jonge doven nog steeds wakker in het buitenland. Het bewustzijnsproces van Danny is hier een voorbeeld van, het illustreert ook dat er ondertussen er globaal

nieuwe discours beschikbaar werden.⁸ Zo leerde Danny tijdens zijn studie gebarentaal-linguïstiek van Tove Skutnabb-Kangas in Finland dat het niet mogen gebaren tijdens zijn stage op de dovenschool (zie 2.1) een voorbeeld is van taalmoord:

“Tove kwam naar me toe en omarmde me medelijdend: ‘Je hebt je eigen taal vermoord!’ Iedereen keek naar mij. Waarom? ‘Je moet opkomen voor jezelf en voor je taal!’ Maar ik moest het schoolreglement volgen, ik mocht geen Vlaamse Gebarentaal gebruiken. Tove zei: ‘Dat begrijp ik. De school vermoordt je taal, ze willen dat de Vlaamse Gebarentaal verdwijnt. Je hebt daaraan meegewerkt en dus, theoretisch, heb je je taal vermoord.’ Ik zat daar perplex. Dat was een bom! ... Op dat moment realiseerde ik me dat niemand mij eigenlijk iets verteld heeft over mijn taal! Ik had nooit les gekregen over dovengeschiedenis, dovencultuur...”

Het theoretische perspectief van Skutnabb-Kangas & Phillipson (1995) rond linguïstische mensenrechten geeft minderheden bestaansrecht, het recht om hun taal te ontwikkelen en te onderwijzen en deel te nemen aan politiek. Ook individueel hebben kinderen hier recht op. Oralisme leidt tot linguïstische en culturele genocide. (zie ook Jokinen, 2003)

2.3. Actief zijn

Het ontwaken van dove mensen stimuleert hen om actief te zijn: de wereld is niet langer iets dat zich afspeelt buiten de levens van dove mensen, maar is een wereld waarin doven kunnen deelnemen en die actief kan worden veranderd. (Freire, 2005) Dat heeft zich enerzijds vertaald in een collectief en een georganiseerd activisme, geïnspireerd door buitenlandse voorbeelden die tot de verbeelding spreken van een Vlaamse “dove droomwereld”:

“Aan Gallaudet waren er veel zaken die ik met mijn ogen opnam. Aan de ingang waren er veel posters: dovengeschiedenis, enzovoort. Dan was er de receptie. De secretaresse gebaarde terwijl ze telefoneerde! Dove mensen konden de conversatie volgen, zoals horende mensen het gesprek konden horen! Mijn mond viel open van verbazing. Ik werd meer en meer wakker. Ook, horende en dove mensen gebaarden allemaal. Ik ontmoette iemand, en ik wist niet of hij/zij horend of doof was! Dat was het eerste dat me wakker maakte: horende mensen gebaarden ook! Dat was toen onmogelijk hier (in Vlaanderen): ik dacht dat dat hier echt onmogelijk was. Ik had dat hier nooit gezien. Ook, als er twee horende en een dove persoon samen wandelen, dan zullen de horende personen hier zeker praten. Aan Gallaudet gebaren ze! Ik wist niet of ze horend of doof waren. Ook, op de televisie: volledige ondertiteling, alles! Mijn mond viel open van verbazing, echt verbazingwekkend. Oh, ik voelde me daar thuis. Echt een droom wereld, een droomwereld! Dat is hier ook mogelijk! We moeten vechten, we moeten vechten! We moeten een groep vormen!”

⁸ Een volledige opsomming van alle discours valt buiten het bereik van dit artikel. Ik merk wel op dat recente buitenlandse discours zoals “gebarentaligen” vermeld worden (zie verder in paragraaf 3).

De buitenlandse bezoeken waren o.a. inspirerend om te ijveren voor een doof bestuur binnen Fevlado (in 1996), voor bilinguaal onderwijs (1998) en het gebruik van tolken binnen het geïntegreerd onderwijs. Een recent retorisch kader dat gebruikt wordt bij advocacy binnen een politieke context is het concept van gelijkwaardig burgerschap. Helga maakt hier gebruik van om de gelijkheid van doven in de maatschappij te claimen:

“Mijn missie is dat mensen met een handicap gelijkwaardige burgers zijn in de maatschappij. Nu zijn we nog te veel tweedeklasburgers. Dat moet veranderen. We moeten naar een gelijkwaardige positie. We moeten tonen dat we deel uitmaken van de maatschappij. We hebben zelf niet voor een handicap gekozen, dus helpt het ook niet om ons uit te sluiten.”

Emancipatorische discours en alternatieven worden doorgegeven aan andere dove mensen en ingezet om meer inclusieve posities te verwerven in de maatschappij. Emancipatie kan worden begrepen als het streven naar een gelijkwaardige status en een breder gebruik van gebarentaal in verschillende levenssferen.

Matthijs creëerde thuis een gebarentaalomgeving voor zijn dove zoon. Hij werd wakker door de geboorte van zijn zoon, de socialiteit van doven in de club en de verhalen van Vlaamse doven die naar het buitenland geweest waren en verteld hadden over organisaties voor ouders van dove kinderen. Hij wil dat zijn zoon niet dezelfde eenzaamheid moet ervaren die hijzelf meemaakte tijdens zijn jeugd:

“Er komen veel vrienden spelen. Er is communicatie, hij moet zichzelf uitdrukken: vuur! We moeten ervoor zorgen dat ons vuur niet uitdooft, we moeten sterk zijn! Vroeger gaven ze geen informatie over de dovenwereld. We studeerden af en daar stonden we. Dan leerde ik van vrienden dat er dovenclubs enz. bestonden. Nu weet mijn zoon dat allemaal. Hij moet niet onderdrukt worden.”

Persoonlijke ervaringen doorgeven en andere dove mensen voorzien van de kennis om een gebarentaalsocialiteit te onderhandelen en deel te nemen aan de maatschappij wordt gezien als deel van een wederkerige relatie en bijdrage tot het overleven en de ontwikkeling van de dovengemeenschap. (zie ook Mindess, 1999; Ladd, 2003)⁹

In het verhaal van Renaat staat *kunnen* centraal. Doordat het voortgezet onderwijs voor hem niet toegankelijk was in Vlaanderen, vertrok hij naar de Verenigde Staten. Zijn studie- en levenservaringen daar hebben hem uitgerust om sommige problemen hier op te lossen:

“Zo was ik assertief in contacten met horende mensen, op een positieve manier. Ik ging om met horende mensen door hen te vragen om te schrijven. Veel dove mensen kunnen moeilijk onderhandelen met horende mensen. Voordat ik naar Amerika ging, was ik een beetje beschaamd, maar nu was er niets meer om over beschaamd te zijn. Ik kwam vaak in contact met horende mensen en ik voelde dat mijn grenzen verlegd waren. Dove mensen zagen dat: een houding van kunnen.”

⁹ Hoewel buiten de focus van het onderzoek, wordt in de interviews ook de bedreiging aangeraakt die Vlaamse doven ervaren vanuit ontwikkelingen van cochleaire implantatie en geïntegreerd en inclusief onderwijs. Ook bezorgdheid rond het voortbestaan van de dovengemeenschap wordt aangeraakt.

Deze kracht probeert Renaat ook door te geven. Zo reikt hij in een presentatie verschillende voorbeelden aan van mogelijkheden die dove mensen hebben. Hij had de gelegenheid om mensen te ontmoeten waarvan de levenstrajecten hem inspireerden. Hij had toegang tot de maatschappij ervaren via tolken en teksttelefoons, en had veel respect ondervonden van horende gebarentaalgebruikers. Terug in Vlaanderen kan hij een gelijkwaardige positie op de werkvloer onderhandelen. Maar hij moet rekening houden met structurele beperkingen: er is niet altijd een tolk beschikbaar en het aantal tolkuren is beperkt. Dat maakt een dove persoon afhankelijk van de flexibiliteit en goodwill van de werkgever en collega's. Renaat legt uit dat hij bij het omgaan van deze situatie veel respect krijgt:

“Soms gebeurt het dat mensen een aantal beslissingen nemen en een vergadering organiseren. Dan moet ik proberen om heel snel een tolk te vinden. Toen ik zei: ‘Sorry, maar ik heb geen tolk’, betekende dat uitstel van de vergadering. Welke oplossing reikten mijn collega’s dan aan? Wel, ze zeiden: Het is beter dat je zelf een datum laat weten voor de vergadering van zodra je een tolk gevonden hebt. We zijn flexibel.’ Dat is erg respectvol.”

Dit is een oplossingsgerichte benadering (Freire, 2005) die het ‘communicatieprobleem’ en de probleemgerichtheid waar dove mensen mee worstelen kan overbruggen. Dove mensen moeten in hun mogelijkheden geloven, of volgens de gebaren van Renaat: “Diep van binnen weten jullie allemaal dat jullie veel kunnen! Soms zijn er moeilijke situaties, maar dan zoeken we naar oplossingen. Jullie kunnen!”

3. **Het emancipatieproces van de Vlaamse dovengemeenschap gesitueerd tegenover ontwikkelingen in de Verenigde Staten en Noordwest-Europa**

Vanuit de visie van Vlaamse doven is het emancipatieproces van dove mensen in de Verenigde Staten, het Verenigd Koninkrijk en de Scandinavische landen verder gevorderd. Om de Vlaamse ontwikkelingen te situeren worden via antropologische en sociologische studies identiteitsdynamieken van dove mensen in deze landen verkend. (zie ook De Clerck, 2009b)

Widell (2000) bekijkt de ontwikkeling van de Deense dovengemeenschap in interactie met de arbeidsmarkt en veranderingen in het onderwijssysteem van 1750 tot de jaren 1980. Daarbij merkt ze op dat de periode van industrialisatie en normalisatie in de meeste Westerse landen onderdrukkend is geweest voor doven. Verschillende sociale patronen hebben echter geleid tot variatie in lokale gemeenschappen en culturele identiteiten. Gunstige factoren die in andere landen ontbraken waren de aanwezigheid van een volkshogeschool op het einde van de 19de eeuw, het feit dat dove mensen vóór de industrialisatie als trotse ambachtslui deel uitmaakten van de arbeidsmarkt en dat de industrialisatie zich, in vergelijking met andere landen, later heeft ingezet. Daarnaast was er ‘mild oralisme’ in het dovenonderwijs.

Onderzoek naar de Deense gebarentaal begon al vroeg: beïnvloed door linguïstisch onderzoek in de Verenigde Staten dat aantoonde dat Amerikaanse Gebarentaal een volwaardige taal is, begonnen Deense vorsers in de jaren '70 onderzoek te voeren naar de Deense Gebarentaal. De Deense dovensamenleving vond een nieuw elan in de ontwikkelingen van minderheden en ijverde om betrokken te worden bij het onderwijs. Ook hier werd via totale communicatie eerst een gebarensysteem gebruikt in het onderwijs. De Deense Gebarentaal werd erkend als onderwijsvak in 1991 en werd in 1992 ingevoerd in alle dovenscholen en klassen met dove kinderen in het gewoon onderwijs. Dat was het begin van een tweetalig programma. (Bergmann, 1994) Deze evolutie is ook te merken in de andere Scandinavische landen (zie verder).

In de Verenigde Staten maakte Jankowski (1997) een analyse van de dominante retoriek en de counterretoriek van de dovensamenleving. Ook hier werkt de dovensamenleving aan de bescherming van de Amerikaanse Gebarentaal vanaf het einde van de 19de eeuw. In de jaren '60 worden bevrijdingsdiscours beschikbaar, en als in de jaren '70 informatie rond de linguïstische erkenning van de Amerikaanse Gebarentaal de dovensamenleving bereikt, maakt die gebruik van het perspectief van etnische minderheden om zichzelf te herdefiniëren als een linguïstische en culturele minderheidsgroep. Labels van 'handicap' en praktijken van oralisme worden afgeschud. De dovensamenleving reageert kritisch op de beweging van mensen met een handicap die ijvert voor geïntegreerd onderwijs, een ontwikkeling die volgens hen het voortbestaan van de dovensamenleving bedreigt. Op dovenscholen komen dove kinderen immers met elkaar in contact en verwerven ze gebarentaal en culturele tradities. Een belangrijk moment van empowerment, dat grote impact zal hebben op de Americans with Disabilities Act (ADA), is het Deaf President Now protest in 1988. Dove studenten van Gallaudet University betogen voor de eerste dove rector. Bij zijn inauguratie uit I. King Jordan legendarische woorden die komaf maken met paternalisme: *"dove mensen kunnen alles doen wat horende mensen kunnen behalve horen"*. (Nederlandse vertaling van citaat uit Christiansen & Barnartt (1995: 164))

In deze etnische conceptualisering van dove identiteiten markeert het gebruik van Amerikaanse Gebarentaal de grens tussen horende en dove mensen, en staan dove kinderen van dove ouders als moedertaalgebruikers en dragers van culturele identiteit en tradities in het centrum. (Padden & Humphries, 1988) Dit politieke discours heeft dove mensen in de Verenigde Staten toegelaten om succesvol op te komen voor zelfbeschikking, burgerrechten en toegang tot de maatschappij (Rosen, 1994), o.a. via de Americans with Disabilities Act.

In het Verenigd Koninkrijk vindt Harris (1995) dat symbolisch gebruik van Britse Gebarentaal (British Sign Language (BSL)) (claimen van een linguïstische identiteit) het potentieel heeft om dove mensen te bevrijden. Leden van de Britse dovenfederatie compenseren ervaringen van uitsluiting in sleutelmomenten in hun leven (familie, onderwijs, en werk) via een positieve constructie van doofheid, uitgedrukt in de concepten dovencultuur en Deaf Pride.

Dankzij deze sociale beweging geniet BSL een relatief hoge status: de taal is sociaal aanvaard en wordt voorzien in diensten, cursussen enzovoort. Turner (2004) bekijkt de taalpraktijken en identiteit van jonge BSL-gebruikers (20-29 jaar). Na een fase van politisering is er een transitie in taalattitude en -ideologie. Exclusie ligt nog altijd gevoelig bij jonge doven, maar ze kunnen kiezen tussen diverse linguïstische opties en hanteren

een pragmatisch perspectief op communicatie. In plaats van te focussen op collectieve taalrechten, richten ze zich op sociaal en economisch succes.

Door het succes van BSL-cursussen zijn er op dit moment veel meer horende dan dove gebarentaalgebruikers in het Verenigd Koninkrijk. (Denmark & Elton, 2006) Daardoor heeft de dovenfederatie andere labels aangenomen: ze ijvert voor de ‘gebarengemeenschap’ en ‘gebarentaalgebruikers’, termen die ‘inclusief’ zijn voor horende mensen. Als tegenbeweging zijn er, onder andere door de nood aan een hoge BSL-standaard en toegang tot BSL-onderzoek, ook nieuwe claims van de Britse dovengemeenschap rond het ‘eigendomsrecht’ van BSL. (Elton, 2007)

Ook in de Scandinavische landen is er na een sterke politisering van dove identiteiten een verschuiving naar individualisering en een verzwakking van de grensmarkering tussen ‘doof’ en ‘horend’. Het sociaaldemocratische welvaartssysteem, het vroege gebarentaalonderzoek en de oprichting van programma’s voor tweetalig onderwijs dragen bij tot het emancipatieproces. Een andere factor is de ‘Nordic Council of the Deaf’, opgericht in 1907, een platform voor informatie-uitwisseling onder meer rond de adoptie van de nieuwe term “gebarentaalgebruikers”¹⁰.

Etnografische interviews van drie generaties doven in Zweden wijzen op een verband tussen veranderingen in het onderwijssysteem en dove culturele identiteiten. (Fredang, 2003) De oudste generatie identificeert zichzelf collectief als een subcultuur, ondergeschikt aan horende mensen. De tweede generatie gaat zich identificeren als een linguïstische en culturele minderheidsgroep. In een land waar de maatschappij grotendeels toegankelijk is geworden en gebarentaal algemeen wordt gebruikt en aanvaard, is de positie van de jongste generatie meer inclusief. Gebarentaal wordt nu gezien als communicatiemiddel eerder dan als grensmarkeerder tussen gemeenschappen, iets wat jonge doven toelaat om zowel met horende als met dove gebarentaalgebruikers vriendschappen te ontwikkelen die gebaseerd zijn op gemeenschappelijke interesses.

Deze bevindingen komen overeen met recent onderzoek in Noorwegen met dove jongeren (tussen 16 en 20 jaar) (Haualand, Gronningsaeter, & Hansen, 2003). Politieke identiteitsclaims blijven behouden, maar zijn verbonden aan een meer open identiteitsconstructie. Via het gebruik van gebarentaal in familiale en educatieve settings in een pluralistische samenleving, bewegen jongeren vrij tussen de horende en de dovenwereld. Daarnaast participeren jongeren in globale settings. Dove mensen van verschillende landen communiceren gemakkelijk door hun gebarentaal aan te passen, de lokale gebarentaal of ‘International Sign’ te gebruiken. Een gemeenschappelijke ervaring van doofheid helpt om zich verbonden te voelen. Globalisering en meer economische middelen hebben het mogelijk gemaakt voor jongeren om meer te reizen en transnationale identiteiten te ontwikkelen. (Breivik, 2005)

In Finland vindt Luukkainen (2008) drie verschillende identiteitsconstructies bij jonge doven tussen 25 en 35 jaar, naargelang het taalgebruik dat dominant is in het gezin. Bij hun identiteitsconstructie putten jonge doven uit een doof collectief van verhalen, en net als in de andere Scandinavische landen plaatsen ze zich in een pluralistische maatschappij en ontwikkelen ze globale identiteiten. Toch komen macht en ongelijkheid, kleinering en uitsluiting nog altijd naar voren in de verhalen. Kansen voor gebarentaalgebruik

¹⁰ Dank aan A. Bergmann, Paul Richard Peterson, Marjaana Jurvainen-Broms en Yerker Andersson voor persoonlijke correspondentie m.b.t. Scandinavische emancipatieprocessen.

kers om hun leven te ontwikkelen en hun persoonlijkheid te ontplooiën zijn dus nog altijd beperkt (zie ook De Clerck, 2009b).

Dit overzicht wijst op een politisering van dove identiteiten in de Verenigde Staten en Noordwest-Europa. Hoewel de ontwikkelingen moeten worden gesitueerd binnen de verschillende lokale contexten, zijn er parallelle ontwikkelingen van een emancipatieproces in drie stadia. Vóór de jaren 1970 trekken dove mensen zich onder invloed van oralisme collectief terug uit de maatschappij. Daarna steunen ze op gebarentaalonderzoek en emancipatiebewegingen van minderheden om een culturele en linguïstische identiteit te claimen. Jonge dove mensen in Noordwest-Europa groeien op met gebarentaal in verschillende settings. Ze claimen nog steeds een politieke identiteit van etnolinguïstische minderheidsgroep, maar kunnen als gebarentaalgebruikers een meer gelijkwaardige positie innemen in de maatschappij. Er is een individualisering en de grens tussen de wereld van horenden en doven verzwakt. Tegelijkertijd is er een evolutie naar transnationale identiteiten.

In vergelijking met emancipatieprocessen in Noordwest-Europa situeert het emancipatieproces van de Vlaamse dovengemeenschap en de politisering van dove identiteiten zich in een tweede fase in het emancipatieproces. Vanuit een perspectief van intercultureel onderhandelen, kan de politisering van dove identiteiten en het in conflict gaan van de Vlaamse dovengemeenschap met de horende samenleving worden gezien als de uitdrukking van een verlangen om deel te nemen aan en te behoren tot de maatschappij. De adoptie van transnationale discours als ‘gebarentaligen’ door jonge dove rolmodellen wijst op een beweging in de richting van een derde fase. Een breder gebruik van gebarentaal in de verschillende levenssferen, wat op dit moment in Vlaanderen (nog) ontbreekt, is een noodzakelijke voorwaarde om deze beweging door te zetten.

4. Besluit

De voortdurende systematische en structurele vernedering van dove mensen heeft hen ernstig beknot in hun persoonlijke ontwikkeling, wat geleid heeft tot langdurige frustratie. In de laatste decennia hebben zich positieve ontwikkelingen voorgedaan. Geïnspireerd door internationale empowerde doven en plaatsen waar doven een meer gelijkwaardige positie innemen in de maatschappij, is ook in de Vlaamse dovengemeenschap een emancipatieproces op gang gekomen. Positieve dove identiteitsconstructies worden gevormd en zijn ook beschikbaar geworden in de Vlaamse context. De politisering van dove identiteiten laat toe om de socialiteit van gesproken taal, die als evident wordt ervaren in de samenleving, in vraag te stellen. Een diepgaande en continue dialoog is nodig om een breed gebarentaalgebruik te creëren in contexten van gezin, onderwijs, werk en maatschappij om zo de basis te creëren van gelijkheid waarop de Europese samenleving is gebaseerd.

Het is cruciaal dat de Vlaamse dovengemeenschap als een gelijkwaardige partner kan deelnemen aan de dialoog en erkenning krijgt voor haar ervaringen, en vormen van kennis en leren (deaf epistemologies). Het is eveneens cruciaal dat de gemeenschap invloed kan uit oefenen op de politieke besluitvorming, op wetenschappelijk onderzoek, en op het maatschappelijk debat, in het bijzonder rond cochleaire implantatie en de ‘inclusie’ van doven in het regulier onderwijs. De ervaringen van dove rolmodellen

en de alternatieven die hun ontwikkeling hebben mogelijk gemaakt, bieden een ander perspectief en vertrekpunt van waaruit deze trends kunnen worden benaderd. Verschillende vormen van kennis (zie De Clerck, 2010), zijn nodig om tegemoet te kunnen komen aan de sociale, emotionele, en intellectuele noden van jonge doven en optimale ontplooiingskansen te creëren voor alle doven.

Voor de Vlaamse dovengemeenschap is het daarnaast een uitdaging te reflecteren op de eigen ervaringen en posities, o.a. op het collectieve geheugen rond de onderdrukking van gebarentaal en het watervalstelsel in dovenscholen dat categoriseerde en stigmatiseerde volgens gehoorverlies en vaardigheid in gesproken taal. Ook het benadrukken van de positieve aspecten van een cultureel dove beleving en het open staan voor een nieuwe generatie van jonge doven die opgroeien met een cochleair implantaat en een vorm van toegang tot een gesproken taalcontext zijn uitdagingen. Deze nieuwe generatie van jongeren volgt regulier onderwijs en komt vaak pas op latere leeftijd in contact met de linguïstische en culturele waarden van de dovengemeenschap, wat moeilijk en verwarrend kan zijn in de identiteitsvorming. (zie ook “Mijn kind is doof”, 2009)

Het onderzoek onthult collectieve en transnationale praktijken van burgerschap. Emery (2009) stelt dat het sociaal contract is geconstrueerd vanuit een burgerschapsconcept dat een ideaal individu veronderstelt als sprekende en horende burger. Deze vorm van sociaal contract heeft niet de goedkeuring van de dovengemeenschap en moet worden heronderhandeld. Een zekere vorm van groepsrechten, met ruimte voor individuele verschillen, en een erkenning van de transnationale praktijken van burgerschap van dovengemeenschappen kan een oplossing bieden. Blume (2010) ziet hoop in een bredere bioethiek die rekening houdt met de morele verantwoordelijkheid van de medische wereld tegenover de maatschappij als geheel, aspecten van sociale gelijkheid, en collectieve rechten. Hij verwijst naar Taylor (1992), die stelt dat een sociale en culturele minderheid, waarbij lidmaatschap de bron is van het zelfrespect van individuen en waarbij de leden zich sterk identificeren met hun taal en cultuur, zekere rechten moet verleend worden. Als die groep discriminatie of bedreiging ondergaat, dan komt een fundamenteel gevoel van waardigheid en waarde in het gedrag (zie ook Margalit, 1998). Dit zijn routes die via wetenschappelijk onderzoek verder moeten worden verkend (zie ook De Clerck, in press).

Dit is een eerste en verkennend antropologisch onderzoek naar identiteitsdynamieken van Vlaamse dove rolmodellen. Verdere studie naar de positie van leden van de dovengemeenschap in de maatschappij en in de dovengemeenschap zal een meer divers en volledig beeld geven. Er is aandacht nodig voor heterogeniteit en diversiteit binnen de dovengemeenschap, de ervaring van alle leden van de dovengemeenschap (niet enkel die van rolmodellen), de beleving van dove jongeren, en de invloed van het geïntegreerd onderwijs en cochleaire implantatie op de identiteitsvorming van dove jongeren en de interactie met de dovengemeenschap. Een uitgebreider model van emancipatieprocessen in Europa, waarbij in de toekomst onderzoek wordt opgenomen naar identiteitsvorming bij dove jongeren die opgegroeid zijn met een cochleair implantaat, kan verder inzicht geven in en bijdragen tot de empowerment van dove mensen en een waardige maatschappij waarin alle burgers kunnen bloeien.

Literatuur

- BERGMANN R. (1994), 'Teaching sign language as the mother tongue in the education of deaf children in Denmark' in PRILLWITZ S. & VOLLHABER T. (eds.) (1994), *Sign language research and application*, Signum, Hamburg, 83-90.
- BREIVIK J. (2005), *Deaf identities in the making. Local lives, transnational connections*, Gallaudet University Press, Washington, D.C.
- BLUME S. (2010), *The artificial ear. Cochlear implants and the culture of deafness*, Rutgers University Press, New Jersey.
- BOONEN D., VAN HERREWEGHE M. & VERMEERBERGEN M. (2004), 'De evolutie van gebarentaal in Vlaanderen' in VAN HERREWEGHE M. & VERMEERBERGEN M. (eds.) (2004), *Gent in oktober*, Academia Press, Gent, 7-23.
- BROECKAERT E., BOGAERTS J. & CLEMENT J. (1994), *Wat doven zeggen: onderzoek naar de socio-educatieve leefsituatie van volwassen doven en slechthorenden uit het buitengewoon onderwijs in Vlaanderen*, Garant, Leuven.
- CHRISTIANSEN J. & BARNARTT S. (1995), *Deaf president now! The 1988 revolution at Gallaudet University*, Gallaudet University Press, Washington D.C.
- DE CLERCK G. (2007), 'Meeting global deaf peers and visiting ideal deaf places: deaf ways of education leading to empowerment', *American Annals of the Deaf*, 4, 5-15.
- DE CLERCK G. (2009a), 'The Flemish deaf community and the challenge of breaking through educational barriers' in MOORES D. & MILLER M. (eds.) (2009), *Deaf people around the world: educational, developmental and social perspectives*, Gallaudet University Press, Washington, D.C., 157-177.
- DE CLERCK G. (2009b), 'Identiteitsdynamieken in Vlaamse dove rolmodellen: een verkenning van tendenzen in dovensgemeenschappen en parallellen met etnische minderheden in Europa', *Volkskunde*, 110, 2, 117-136.
- DE CLERCK G. (2010), 'Deaf epistemologies as a critique and alternative to the practice of science: an anthropological perspective', *American Annals of the Deaf*, 435-446.
- DE CLERCK G. (in press), 'Ik ben ook een mens.' *Empowerment in de Vlaamse en globale dovensgemeenschap*, Leuven, Acco.
- De Clerck, G. (in press). 'I don't worry because I have my education.' *Deaf empowerment, identity, and agency in a chain of exploratory case studies*. Washington, DC: Gallaudet University Press.
- DE MEULDER M. (2005), *Macht en onmacht op school. De invloed van een onderwijsstelsel op dove kinderen en volwassenen: een etnografisch onderzoek*, ongepubliceerde master thesis, Ugent.
- DENMARK C. & ELTON F. (2006). 'The domino effect' in GOODSTEIN H. (ed.) (2006), *The Deaf Way II Reader*, Gallaudet University Press, Washington D.C., 219-226.

- D'HOORE R., VANDEVELDE P. & VERSTRAETE E. (eds.) (1998), *Eindrapport over het onderzoek naar de status van de gebarentaal in Vlaanderen*, Destelbergen, Cultuur voor Doven.
- DE RAEVE L. & LOOTS G. (2008), 'Cochleaire implantatie vroeger en nu', in VERMEERBERGEN M. & VAN HERREWEGHE M. (eds.) (2008), *Wat geweest/gewenst is. Organisaties van en voor doven in Vlaanderen bevroegd over 10 thema's*, Academia Press, Gent, 141-156.
- DE WEERDT D. (2003), *Buitengewoon onderwijs of gewoon/geïntegreerd onderwijs? Waar horen d/Doven?*, ongepubliceerde bachelor thesis, Katholieke Hogeschool Zuid-West-Vlaanderen.
- ELTON F. (2007), 'Owing' sign language', *paper presented at the 15th World Congress of the World Federation of the Deaf*, Madrid
- EMERY S. (2009), 'In space no one can see you waiving your hands: making citizenship meaningful to Deaf worlds', *Citizenship Studies*, 13, 1, 31-44.
- FOSTER S. (2003), 'Examining the fit between deafness and disability' in DEVLIEGER F., RUSCH F., & PFEIFFER D. (eds.) (2003), *Rethinking disability: the emergence of the new definitions, concepts, and communities*, Garant, Antwerp, 111-129.
- FREDANG P. (2003). 'Deaf sign language users. Identity changes in the Swedish deaf community', in FREDANG P. (2003), *Teckensprackige döva*, Gondolin, Stebag, 291-299.
- FREIRE P. (2005), *Pedagogy of the oppressed*, New York, Continuum.
- HARRIS J. (1995), *The cultural meaning of deafness. Language, identity and power relations*, Avebury, Aldershot.
- HAUALAND H., GRONNINGSAETER A. & HANSEN I. (2003), 'Uniting divided worlds. Identity, family and education in the life projects of deaf and hard of hearing young people', *Disability Studies Quarterly*, 23, 75-88.
- JANKOWSKI K. (1997), *Deaf empowerment: emergence, struggle and rhetoric*, Gallaudet University Press, Washington, D.C.
- JOKINEN M. (2000), 'The linguistic human rights of sign language users', in PHILIPSON R. (ed.) (2000), *Rights to language, equity, power, and education*, Lawrence Erlbaum, Mahwah, 203-213.
- JOKINEN M. (2003), *What is sign language? Linguistic rights in the UN, recommendations and conventions, and the status of sign languages in the UN member states*, http://portal.unesco.org/education/en/ev.php-URL_.
- LADD P. (1999), 'Making plans for Nigel. The erosion of identity by mainstreaming', in TAILOR, G. & BISHOP, J., (1999), *Being deaf: the experience of deafness*, The open university, Londen, 88-97.
- LADD P. (2003), *Understanding deaf culture*. In search of Deafhood, Multilingual Matters, Clevedon.

- LOOTS G. e.a. (2003), *De gemeenschap van doven en slechthorenden in Vlaanderen: communicatie, taal en verwachtingen omtrent maatschappelijke toegankelijkheid*, Cultuur voor Doven, Gent.
- LUUKKAINEN M. (2008), 'Living as a deaf adult sign language user in Finland', abstract van een ongepubliceerde dissertatie, University of Helsinki.
- MARGALIT A. (1998), *The decent society*, Harvard University Press, Cambridge.
- MINDESS A. (1999), *Reading between the signs. Intercultural communication for sign language interpreters*, Intercultural Press, Maine.
- Mijn kind is doof. CI en identiteitsontwikkeling.* (2009), Fevlado-Diversus vzw, Gent.
- PADDEN C. & HUMPHRIES T. (1988), *Deaf in America. Voices from a culture*, Harvard University Press, Boston.
- PEASE B. (2002), 'Rethinking empowerment: a postmodern reappraisal for emancipation practice', *Sociale interventie*, 3, 29-73.
- RAEMDONCK L. & SCHEIRIS I. (2007), *Ongehoord verleden. Dove frontvorming in België aan het begin van de 20ste eeuw*. Fevlado-Diversus vzw, Gent.
- ROSEN R. (1994), 'Advocacy and agendas in the United States', in THE FRENCH-AMERICAN FOUNDATION (1994), *Parallel views: education and access for deaf people in France and in the United States*, Gallaudet University Press, Washington, D.C., 41-49.
- RYMEN L., MAES B., & GHESQUIERE P. (2001). 'Visies over de plaats van gebarentaal en dovensamenleving in het buitengewoon onderwijs. Een exploratief onderzoek bij onderwijsverstrekkers en gebruikers' in VAN HERREWEGHE M. & VERMEERBERGEN M. (eds.) (2001), *Gebarentaal in Vlaanderen: lexicografische, onderwijs-pedagogische en socio-culturele aspecten*, Gebarentaalcongres Ugent.
- SKUTNABB-KANGAS T. & PHILLIPSON (eds.) (1995), *Linguistic human rights. Overcoming linguistic discrimination*, Berlijn, Mouton de Gruyter.
- SMESSAERT I. (2009), *Over leven in de horendenschool. Een exploratieve studie naar het welbevinden van dove leerlingen in het Vlaamse regulier secundair onderwijs*, ongepubliceerde master thesis, Instituut voor Gebaren, Taal & Dovenstudies, Utrecht.
- TAYLOR C. (1992), *Multiculturalism and "The politics of recognition"*, Princeton University Press, Princeton.
- TURNER G. (2004), 'Exploring British experiences of language and Deafhood in hypermodernity' in VAN HERREWEGHE M. & VERMEERBERGEN M. (eds.) (2004), *To the lexicon and beyond: sociolinguistics in European deaf communities*, Gallaudet University Press, Washington, DC, 248-263.
- VAN HERREWEGHE M. (1995), *De Vlaams-Belgische Gebarentaal. Een eerste verkenning*, Academia Press, Gent.

- VAN MULDER K. (2005), 'Name signs in Flemish Sign Language', *Deaf Worlds*, 21, 49-78.
- WIDDELL J. (2000), 'The Danish Deaf culture in European and Western society' in BERGMANN A. & RAVN T. (eds.) (2000), *Deaf language culture, Cultuur voor Doven*, Destelbergen, 26-45.